

УДК 551.4:001.8:001.12

РЕГІОНАЛЬНІ ЛАНДШАФТОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЛЯ ПРОЕКТНО-ПЛАНУВАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ

Олена Гавриленко

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
пр. акад. Глушкова, 2, 03022. м. Київ, Україна,
e-mail: olena.geo@gmail.com*

Розкрито сутність ландшафтознавчих досліджень для проектно-планувальних цілей. Обґрунтовані зміст і послідовність основних етапів дослідження, спрямованих на досягнення максимально можливої відповідності галузевої структури господарства сучасній ландшафтній структурі території. Головними завданнями досліджень є вивчення ландшафтної структури проєктованої території, оцінювання ступеня їхньої антропогенізації та ступеня сприятливості для різних видів життєдіяльності людини. Завершується дослідження розробленням рекомендацій щодо поліпшення властивостей ландшафтів з метою оптимального виконання покладених на них соціально-економічних функцій.

Ключові слова: ландшафтознавчий аналіз, районне планування, регіональне природокористування.

Постановка проблеми. Основою передпроектних досліджень, спрямованих на оптимізацію структурно-функціонального організування території, мають бути її ландшафтознавчий аналіз, функціональна типологія та оцінення природно-територіальних комплексів (ПТК), їхня класифікація залежно від можливості виконання різних соціально-економічних функцій.

Ландшафтознавчі дослідження для проектно-планувальних цілей здійснюють, урахувавши екологічний імператив – сукупність умов взаємодії суспільства і природи, порушення яких може мати катастрофічні наслідки. Екологічний імператив дає змогу оцінювати наслідки будь-якої діяльності, пов'язаної з втручанням у природні процеси з погляду загальних умов взаємодії природи і суспільства, збереження умов існування людини і потребує виключення будь-якої можливості руйнації ландшафтних комплексів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першим фундаментальним дослідженням у цій сфері стала публікація у 1965 р. праці Д. Богорада, у якій автор районне планування назвав “конструктивною географією району”. Він писав: “У процесі районного планування район не стільки вивчається і описується, скільки на основі цього вивчення конструюється” [1, с. 28]. У працях [2–7, 9] простежується зв'язок ландшафтознавства з розробленням основ раціонального природокористування, використання природних ресурсів, районного планування і проєктування, містобудування тощо. Можливість порівнювати і погоджувати будь-яку природознавчу інформацію надає лише комплексна інтерпретація різних відомостей про територію. Отже, ніяке скрупульозне дослідження окремих компонентів і властивостей

природи навіть на молекулярному й атомному рівнях ніколи не зможе замінити вивчення ландшафту як живої цілісної системи 8. Через різке погіршення якості природного середовища увага ландшафтознавців до питань збереження і відтворення основних функцій ландшафтів значно посилилася у 90-х роках минулого століття.

Невирішені частини проблеми. Однією з найважливіших проблем раціоналізації регіонального природокористування є досягнення функціональної відповідності території соціально-необхідному виду природокористування. Ландшафтознавчий підхід до цієї проблеми потребує пошуку нових принципів і методів, які розвивають та поглиблюють сучасні уявлення про територіальне організування природи. Це передбачає визначення найбільш раціональних параметрів технічних споруд та співвідношення між ними і ландшафтами, що необхідно для підтримання цих споруд у бажаному для людини стані. Ландшафтознавчий підхід до обґрунтування проектів регіонального природокористування може бути реалізований лише за умови одночасного сполучення комплексного і галузевого, регіонального і локального принципів.

Формулювання завдань. Ландшафтознавчий підхід до раціоналізації регіонального природокористування передбачає обґрунтування змісту і послідовності основних етапів дослідження, які мають бути спрямовані на досягнення максимально можливої відповідності галузевої структури господарства сучасній ландшафтній структурі території. Оскільки раціональне природокористування априорі передбачає збереження і відтворення природних ландшафтів, одним з найважливіших завдань є досягнення функціональної відповідності території соціально-необхідному виду її використання. Це потребує визначення найбільш оптимального співвідношення між технічними спорудами і ландшафтами, що забезпечить нормальне функціонування цих споруд і ландшафтних комплексів, у межах яких вони розміщені.

Виклад основного матеріалу дослідження. Використання ландшафтознавчих досліджень у проектно-планувальних цілях передбачає поетапне розв'язання конкретних завдань (див. : рис.). Зміст основного етапу становить ландшафтознавчий аналіз території, а результатом є ландшафтна карта зі схемою ландшафтного районування. Саме ландшафтна карта відображає загальні й регіональні властивості ПТК у систематизованому вигляді, найбільш оптимальному для комплексного сприйняття.

Роль ландшафтної карти полягає також і у тому, що вона забезпечує спряженість галузевих матеріалів – носіїв необхідної інформації. Зовнішні фізіономічні особливості ландшафтів, пов'язані з їхнім генезисом і внутрішнім змістом, зазвичай виявляють чітку кореляцію з функціональними властивостями і можуть у значному ступені бути індикаторами їхнього господарського використання.

Найбільш різноякісно вплив людини на ландшафт проявляється на перших етапах його освоєння, коли й формується певний вид перетвореного ландшафту. Оскільки ландшафт одночасно виконує декілька соціально-економічних функцій, кожній галузі природокористування відповідає своє функціональне і територіальне сполучення цілей, методів та видів впливу на природні комплекси. Проектування раціонального організування території може бути здійснено тільки на основі синтезу інформації про її природні властивості та особливості господарського використання. Для цього визна-чають регіональний коефіцієнт антропогенного перетворення ландшафтів 10.

На етапі здійснення комплексного функціонального оцінення (КФО) ландшафтів створюють оцінну карту, на якій ландшафти групують за ступенем сприятливості для того чи

іншого виду природокористування або їхніх сполучень. Кожен планувальний регіон характеризується своїм набором функціонально значимих ПТК, його відображають на карті як цілісний ландшафтно-функціональний комплекс. КФО території має на меті, зокрема, запобігання загостренню конфліктних ситуацій там, де їх найменше очікують.

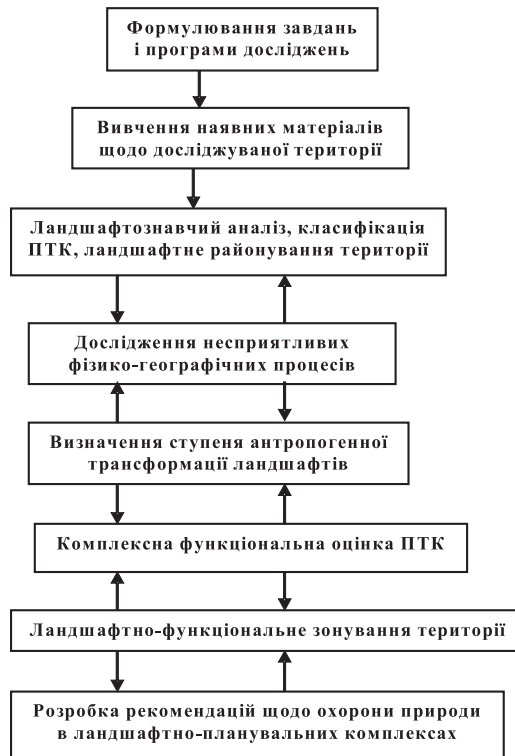

Рис. Етапи ландшафтознавчих досліджень для проектно-планувальних цілей

Застосовуючи ландшафтознавчий підхід у проектно-планувальній практиці, вносять певні зміни у процедуру функціонального зонування території, і це дає можливість правомірно називати його ландшафтно-функціональним, тобто здійснюваним на ландшафтній основі. Межі ландшафтно-функціональних зон (ЛФЗ) мають відповідати результатам КФО території; для кожної з зон встановлюють режим використання ПТК. У межах планувальної території виділяють ЛФЗ, які відповідають загальному характеру ландшафтно-функціональної диференціації та особливостям природокористування у кожному ландшафтному районі. На їхньому фоні виділяють дрібноконтурні (“великоосередкові”, “дрібноосередкові”) підрайони і ділянки, пов’язані з відмінностями їхнього функціонального використання. Їх групують за переважаючим видом природокористування, вони становлять зміст ландшафтно-функціональних районів. Саме у такий спосіб може бути досягнута максимальна відповідність структури господарства сучасній ландшафтній структурі території.

Дослідження завершують обґрунтуванням системи природоохоронних і відновлювальних заходів, головною метою яких є мінімізація тих змін ландшафтів, що спричиняють погіршення або порушення виконуваних ними функцій. Досягти цього можна, зокрема, шляхом регулювання антропогенних навантажень.

Проміжне положення між плануванням і проектуванням займає районне планування (РП), репрезентоване двома видами – схемами і проектами. Схеми РП адміністративних областей призначені для виявлення всіх можливостей території щодо раціонального взаємопов'язаного розміщення господарських об'єктів, населених пунктів, природо-охоронних територій. Розроблення схем РП зазвичай потребує здійснення таких послідовних дій:

- визначення тих видів діяльності, розвиткові яких на території необхідно надати перевагу;
- виявлення та оцінення найважливіших видів природних ресурсів;
- визначення умов, що лімітують (обмежують) розвиток господарства;
- розроблення рекомендацій щодо їхнього подолання.

Проекти РП призначені деталізувати рішення схеми РП, тому містять конкретні пропозиції щодо планувального організування території – відображають проєктоване розміщення населених пунктів, промислових вузлів, курортів, зон відпочинку, розробок корисних копалин, санітарно-захисних, водоохоронних і заповідних зон, а також територій, де необхідні рекультивация, осушення, зрошення тощо.

З 1960 років у використанні ландшафтознавчих досліджень для РП головно використовували компонентний аналіз ПТК. Увага проєктувальників була зосереджена переважно на трьох компонентах – рельєфі, ґрунтах і кліматі. Поступово нарівні з галузевим аналізом почали застосовувати комплексні дослідження. Після 1972 р. зміцнюється комплексний ландшафтознавчий підхід до розв'язання проєктно-планувальних завдань. РП істотно ускладнюють проблеми забруднення довкілля, зростаючі потреби у забезпеченні планувальної території природними ресурсами, особливо водою, необхідність рекультивации ландшафтів тощо.

Ландшафтознавство і районне планування дуже близькі за своїм змістом, насамперед через спільність об'єкта досліджень – території. Стадійність і одночасно ієрархічність проектування полягають у послідовному переході від дрібномасштабних, оглядових генеральних схем до детальних великомасштабних проєктів. У сучасній проєктно-планувальній практиці чітко означені декілька основних стадій проектування (див. : табл.). Разом з тим, і в ландшафтознавстві, і у районному плануванні територію розглядають не лише як простір для розміщення господарських чи інших об'єктів, але й як джерело природних ресурсів і середовище мешкання людини. Відомі питання, що взагалі можуть бути вирішені тільки спільними зусиллями фахівців ландшафтознавчого профілю і проєктувальників, наприклад, позаекономічне оцінення природних умов і ресурсів, охорона природного середовища та прогнозування його дальшого розвитку.

Методи ландшафтознавчих досліджень у РП достатньо різноманітні, крім традиційних (картографування, класифікації та районування), обов'язковими є оцінення і прогнозування. ПТК потрібно оцінювати з погляду сприятливості розміщення проєктованих об'єктів для самих ландшафтів. Прогнозні методи застосовують з метою виявлення ймовірних просторово-часових впливів цих об'єктів на природне середовище; характеру та інтенсивності впливу у разі реалізації схеми або проєкту РП. Також вони спрямовані на запобігання нега-

тивним незворотним наслідкам, які неможливо усунути за умови реалізації запропонованого варіанта розміщення проєктованих об'єктів. Знаючи строки введення проєктованих споруд в експлуатацію, прогнозують початок активного перетворення ними ландшафтів, а після цього можливо розглядати й обґрунтовувати альтернативи запропонованому варіанту РП.

Співвідношення стадій проєктування та рівнів ландшафтознавчої інформації

Номер за пор.	Територія	Стадії проєктування	Масштаб	Рівні ландшафтознавчої інформації
1	Країна	Генеральна схема	1:5 000 000 1:2 500 000	Фізико-географічне районування (країни, зони, підзони)
2	Економічний район	Регіональна схема	1:1 000 000 1:500 000	Фізико-географічні країни, зони, підзони, провінції. Дрібномасштабна ландшафтна карта (види ландшафтів)
3	Область, група областей	Схема районного планування	1:300 000 1:100 000	Фізико-географічні райони. Середньомасштабна ландшафтна карта з відображенням фізико-географічних процесів
4	Область, група районів	Проєкт РП	1:100 000 1:50 000	Середньомасштабна ландшафтна карта (місцевості), оцінні карти
5	Адміністративний район	ТЕО генплану	1:50 000 1:25 000	Ландшафтні карти (місцевості, урочища), прогнозні карти
6	Населений пункт	Генплан	1:25 000 1:5 000	Ландшафтна карта (урочища, фації)
7	Мікрорайон	Проєкт детального планування	1:2 000 і крупніше	Ландшафтна карта (фації), характеристики природних режимів і стійкості фації

Взаємне розміщення основних функціональних зон, населених пунктів, центрів культурно-побутового обслуговування, мереж транспортних зв'язків, а також зелених насаджень, природних і штучних водойм, інженерних комунікацій тощо становить зміст планувальної структури території. Оскільки за ландшафтознавчого підходу планувальну структуру розробляють на основі ландшафтного районування території, її логічно назвати *ландшафтно-планувальною*. Територіальні рівні ландшафтно-планувальних структур відповідають функціональному зонуванню проєктованої території.

Висновки і перспективи. Головним завданням ландшафтознавчих досліджень для проєктно-планувальних цілей є вивчення ландшафтно-структури території, пізнання генезису і властивостей ПТК різних рангів, їхня систематизація та оцінення. Іншими важливими завданнями є оцінювання ступеня антропогенізації ландшафтів проєктованої території, ступеня їхньої сприятливості для різних видів життєдіяльності людини. Конструктивним завданням є розроблення рекомендацій щодо поліпшення властивостей ландшафтів з метою оптимального виконання покладених на них соціально-економічних функцій.

Отже, у разі регіонального проєктування необхідно використовувати результати ландшафтознавчого аналізу території, виявляти структурно-функціональні властивості ПТК як об'єктів природокористування. Щодо перспектив, увагу приділяють розвиткові концепції ландшафтно-функціональних структур, територіальні рівні яких відповідають масштабу проєктування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Богорад Д. И.* Конструктивная география района. Основы районной планировки / Д. И. Богорад. – М. : Мысль, 1965. – 407 с.
2. *Звонкова Т. В.* Физическая география и районная планировка / Т. В. Звонкова // Географическая наука и районная планировка : Вопр. географии. – М. : Мысль, 1980. – Вып. 113 – С. 37–47.
3. Комплексная районная планировка. – М. : Стройиздат, 1980. – 246 с.
4. *Мухина Л. И.* Подходы к классификации ландшафтов и воздействующих на них антропогенных факторов для целей охраны природы / Л. И. Мухина, Н. А. Сапожникова // Основы стандартизации в области охраны природы. – М. : ИГ АН СССР. – 1982. – С. 44-59.
5. *Павлышин Б. В.* Районная планировка в Украинской ССР / Б. В. Павлышин, В. И. Нудельман, Н. Ф. Тимчук [и др.]. – Киев : Будивельник, 1982. – 144 с.
6. *Пашканг К. В.* Изучение природных условий для развития и размещения сельского хозяйства в целях районной планировки / К. В. Пашканг, Т. Ю. Притула // Географические науки и районная планировка. – М. : Мысль, 1980. – С. 185–189.
7. *Перцик Е. Н.* Районная планировка (географические аспекты) / Е. Н. Перцик. – М. : Мысль, 1973. – 271 с.
8. *Преображенский В. С.* Основы ландшафтного анализа / В. С. Преображенский, Т. Д. Александрова, Т. П. Куприянова. – М. : Наука, 1988. – 192 с.
9. *Раковская Э. М.* Ландшафтно-оценочные исследования для схем районной планировки / Э. М. Раковская, Я. Р. Дорфман // География и природные ресурсы. – Новосибирск : Наука, 1980. – № 3 – С. 124–135.
10. *Шищенко П. Г.* Принципы и методы ландшафтного анализа в региональном проектировании / П. Г. Шищенко. – Киев : Фитосоцицентр, 1999. – 284 с.

Стаття надійшла до редакції 05.03.2014 р.

Доопрацьована 15.04.2014 р.

Прийнята до друку 26.06.2014 р.

REGIONAL LANDSCAPE STUDIES FOR PHYSICAL PLANNING

Olena Gavrylenko

*Taras Shevchenko National University of Kyiv,
acad. Glushkov av., 2, UA – 03022 Kyiv, Ukraine
e-mail: olena.geo@gmail.com*

The landscape research essence for design and planning purposes is considered. Content and sequence of the research basic stages aimed at achieving the highest possible compliance of the economy sectoral structure with area contemporary landscape structure are substantiated. The main objectives of the research are study of landscape structure projected area, assessment

of their anthropogenic transformation degree and degree of favorability for different kinds of human activity. Investigation is fulfilled by development of recommendations for improvement of landscapes' properties in order to optimize their socio-economic functions performance.

Key words: landscape analysis, district planning, regional nature management.

РЕГИОНАЛЬНЫЕ ЛАНДШАФТОВЕДЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ДЛЯ ПРОЕКТНО-ПЛАНИРОВОЧНЫХ ЦЕЛЕЙ

Елена Гавриленко

*Киевский национальный университет им. Тараса Шевченко,
пр. акад. Глушкова, 2, 03022 г. Киев, Украина,
e-mail: olena.geo@gmail.com*

Раскрыта сущность ландшафтоведческих исследований для проектно-планировочных целей. Обоснованы содержание и последовательность основных этапов исследования, направленных на достижение максимально возможного соответствия отраслевой структуры хозяйства современной ландшафтной структуре территории. Главными задачами исследований являются изучение ландшафтной структуры проектируемой территории, оценки степени их антропогенизации и степени благоприятности для разных видов жизнедеятельности человека. Завершается исследование разработкой рекомендаций по улучшению свойств ландшафтов с целью оптимального выполнения возложенных на них социально-экономических функций.

Ключевые слова: ландшафтоведческий анализ, районная планировка, региональное природопользование.